

Marina Perić Kaselj
Institut za migracije i narodnosti
Zagreb
marina.peric@imin.hr

UDK 314.7.044(497.544)
Prethodno priopćenje
Primljeno: 16. srpnja 2012.
Prihvaćeno 1. rujna 2012.

Jadranka Galiot Kovačić
Ministarstvo kulture
Uprava za zaštitu kulturne baštine
Konzervatorski odjel u Vukovaru
jadranka.galiot-kovacic@min-kulture.hr

Život na dvije lokacije: „osjećaj mjesta“ i kako povezati stari i novi dom

U radu se na osnovi dubinskih intervjua triju kazivača koji žive na dvije lokacije – u stanu i vikendici ili u stanu i staroj obiteljskoj kući, govori o kvalitativnom konceptu prostora (doma). Razrađuju se pitanja odnosa identiteta i mjesta življenja (doma) te mijenjanja uloga, načina i kvalitete života u odnosu na lokaciju (stari ili novi dom), kroz permanentnu prožetost i usporidivost starog i novog doma. „Osjećaj mjesta“ (doma) shvaća se kao socijalni konstrukt, kao mjesto življenja, osjećanja, dijeljenja, obreda, oživljavanja tradicije i osobnih pamćenja.

Ključne riječi: primarno stanovanje, sekundarno stanovanje, tjedne migracije, mjesto življenja, Vukovarsko-srijemska županija

Uvod i metodološke napomene

U radu se razmatra življenje na dvije lokacije (u Vinkovcima i okolici Vinkovaca u Vukovarsko-srijemskoj županiji) ili, kako se to u današnjoj znanstvenoj literaturi često naziva, sekundarno stanovanje te analizira odnos identiteta i mjesta življenja.

Polazna su istraživačka pitanja: Zbog čega ljudi žive u dva prostora/doma, od kojih je jedan tradicijski seoski ambijent (stara seoska kuća, okućnica, dom u prirodi), a drugi gradski (kuća ili stan)? Što ih potiče na život na dvije lokacije i koje su prednosti/nedostaci takva života? Je li odluka o takvu načinu života utemeljena na objektivnim i praktičnim razlozima ili je rezultat subjektivnih potreba?

Namjera nam je otkriti i kako kazivači definiraju i što za njih znači mjesto življenja – njihov dom. Kako, predstavljajući svoj dom, predstavljaju sebe? Kako se oblikuje život na dvije lokacije (stari i novi dom) i koliko su one prožete u sferi svakodnevice, odnosno predstavljaju li jedinstvenu ili odvojene cjeline?

Kako bismo došli do odgovora, tražili smo kazivače s područja Vukovarsko-srijemske županije¹ koji žive na dvije lokacije po načelu tjednih migracija. Nakon dugog propitivanja i rada na terenu uspjeli smo intervjuirati dvije žene i jednog muškarca. Svi troje žive u Vinkovcima. Koristili smo metodu dubinskog intervjua po modelu maksimalne varijacije kako bismo probleme sagledali iz više kutova. Intervjui nisu vođeni po unaprijed utvrđenom obrascu, već je sugovornicima, nakon predstavljanja u kojem su naveli osnovne socijalno-ekonomske parametre (ime i prezime, mjesto i godinu rođenja, zanimanje, bračni status i dr.), prepušteno da sami govore o svojem domu/domovima. Istraživači su, postavljanjem određenih pitanja ili potpitanja, diskretno usmjeravali govorenje. Svaki je intervju sniman diktafonom, a trajao je 50 do 60 minuta. Potom su intervjui transkribirani i obrađeni kvalitativnom metodom analize sadržaja. Pri razgovoru kazivači su bili opušteni te otvoreno pričali o svojem domu/domovima. Koristili su lokalizme ne pokušavajući niti u jednom trenutku formalizirati razgovor.

Prva kazivačica (K1), N. C., rođena je 1970. Nezaposlena je, udovica s četvoro djece u dobi od 20, 18, 11 i 10 godina. Godine 1979. došla je s roditeljima iz sela Retkovaca u obližnje Ivankovo gdje su, izgradivši kuću, ostali živjeti. Završila je srednju školu i stekla zvanje odjevnog tehničara. Godine 1989. udala se, također u Ivankovo.

Ja sam sve po malo ... i slovačkog imam. Baka mi je bila Šokica, jedna baka Hercegovka, dida Mađar, al jako volim sve šokačko i volim te sve stvari. Ja sam se uvijek spremala (misli na narodnu nošnju na lokalne smotre, nap. a.) išla sam na izbor u Mikanovce, Đakovo. Kad sam bila cura, a čak kad sam se udala. Da imam i prvo, drugo i treće mjesto. Moja svekrva ima jako divnih nošnji ... Ja nisam imala svoje, pa sam se oblačila u svekrvino.

Živi pet godina u stanu u Vinkovcima,² a do tada živjela je sa suprugom i djecom u Ivankovu,³ prvo u kući sa svekrom i svekrvom, a potom u vlastitoj, novoizgrađenoj kući (Sl. 8.01.). Preseljenje iz Ivankova u Vinkovce bila je posljedica tragičnog događaja u kojem je njen suprug, po zanimanju miner, poginuo pri radu. Nekoliko godina poslije tragičnog događaja, a iz praktičnih razloga, kupuje stan i preseljava zajedno s djecom u Vinkovce. Financijski joj pomažu otac i sestra. U Ivankovo ide povremeno vikendima, blagdanima te tijekom zimskih i ljetnih školskih praznika.

Druga kazivačica (K2), koja je željela ostati anonimna, rođena je 1948. Udana je, ima dvoje djece (sin zaposlen i oženjen i ne živi s njom, kći zaposlena i živi s njom u Vinkovcima), završenu SSS, u mirovini je. Suprug VSS također je u mirovini.

¹ Najmanje stanova za odmor, manje od tisuću, imaju Vukovarsko-srijemska (938), Virovitičko-podravska (581) te Požeško-slavonska (414) županija (Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001).

² Grad na krajnjem sjeveroistoku Hrvatske uz rijeku Bosut. Prema popisu stanovništva iz 2001., u njemu živi 35.912 stanovnika. Područje je naseljeno još od neolita. Ima povoljan geografski položaj te bogata nalazišta različitih prirodnih resursa. Razvijena je industrija građevinskog materijala, poglavito ciglarstva, opekarstva i graditeljstvo.

³ Ivankovo je smješteno zapadno od grada Vinkovaca. Jedno je od najvećih sela istočne Slavonije. Razvilo se uz prometni put koji je tim prostorom prolazio još od predantičkih vremena. Naselje je cestovnog tipa s kućama smještenim uz navedenu prometnicu. Kuće su smještene na uskim dugačkim parcelama, građene su na regulacijskoj liniji, a pozadina se koristi u poljodjelske svrhe. Prema popisu stanovništva iz 2001., na području općine Ivankovo živi 8.676 stanovnika, što čini 4,2 % ukupnog stanovništva Županije. Geografski položaj Ivankova smještenog u ravnici međuriječja Save i Drave doprinijelo je razvitku poljodjelstva i stočarstva. Velik je udio obradivih površina, a vrlo je malo neplodnog zemljišta (prema Galić i sur. 2003).

„Imam više obaveza sada nego kada sam radila. Imam 41 godinu radnog staža a mirovinu svega 2.200“.

Oštećenog je zdravlja. Operirala je kuk 2008. U kući u Vinkovcima stanuje od 1975. Tri dana živi u Vinkovcima, a četiri u Ivankovu u staroj kući pokojnih roditelja. Roditelji su bili Šokci, poljoprivrednici. Imali su četiri krave. Mirovina im je bila oko 400 kuna, pa im je ona financijski pomagala.

Treći kazivač (K3), F. C., rođen je 1946. u okolici Varaždina. Otac mu je bio voćar. Kad je bio dijete, preselili su u Klokočevac kraj Našica. Osnivanjem Borinaca⁴ 1962. seli u Jarminu. Bio je nogometaš nogometnog kluba Dinamo u Vinkovcima. Polazio je i višu trenersku školu u Zagrebu, ali nije diplomirao. Bio je poslovođa u kožari. Sada je u mirovini. Oženjen je, a supruga, također umirovljenica, radila je kao nastavnica geografije. Ima dvoje djece (oženjene/udate). Sin je odvjetnik i živi s obitelji u Vinkovcima, a kći viša medicinska sestra radi i živi s obitelji u Varaždinskim Toplicama. Stanuje u središtu Vinkovaca u stanu na drugom katu. Povremeno boravi u vikendici (Sl. 8.02.), koju je sagradio 1980. u vikend-naselju Rokovačke zidine⁵ u blizini sela Rokovci,⁶ koji su udaljeni oko 15 kilometara od Vinkovaca, kao i Ivankovo.

Sekundarno stanovanje: kuća za odmor, drugi dom, vikendica

Sekundarnim stanovanjem, prema Državnom zavodu za statistiku (2001), smatraju se stanovni za odmor koji se „isključivo koriste za odmor i rekreaciju, bilo privremeno ili više mjeseci u godini“. Pod sekundarnim stanovanjem razumijemo stanovanje na dvije adrese (ili više njih) čija je “pokretačka energija zadovoljstvo i užitak” (Rogić 1990: 150). Razumijeva sve oblike „neprimarnog stanovanja“, odnosno sve one oblike koji se realiziraju u „drugom stanu“, „drugoj kući“, ne u mjestu stalnog boravka i ne za stalno nego za povremeno stanovanje (Čaldarović 1989:105). Glavnina sekundarnog stanovanja ostvaruje se na relaciji grad-selo, gdje se u većini slučajeva u ruralnom području (selu)/naseljima, često na njihovu rubu ili čak izvan naselja u „nedirutoj prirodi“, objekti koriste u svrhu sekundarnog stanovanja (Hall i Muller 2004; Gallent i Tewdwr-Jones 2000, prema Miletić, 2011: 33). Stoga su korisnici sekundarnih stanova većinom stanovnici gradova koji privremeno odlaze iz grada u selo. Sekundarno stanovanje, prema tome, podrazumijeva posjedovanje objekta u drugom mjestu, izvan mjesta stalnog boravka te privremeni boravak, a motivacijski je usmjereno na zadovoljstvo, rekreaciju i užitak (Miletić, 2011: 31).

⁴ Nekadašnja najveća plantaža voća u Europi. Nalazi se u Jarmini kraj Vinkovaca.

⁵ Izvan današnjega sela Rokovci u blizini rijeke Bosut, gdje se nalaze ruševine jednobrodne crkve s polukružnim svetištem, tzv. Rokovačka zidina iz XV. st., crkva je bila građena od pečene opeke. Glavni je ulaz imao kameni gotički dovratnik.

⁶ Selo u okolici Vinkovaca. Naziv je dobilo po zaštitniku stare crkve sv. Roka (i novoizgrađena crkva nosi naziv sv. Roko). Administrativno pripada općini Andrijaševci. Prema popisu stanovništva iz 2001., ima 2.245 stanovnika. Smješteno je na desnoj strani rijeke Bosut. Kao i u Ivankovu, način izgradnje sela tzv. je „ušoreni“ – uske parcele s duboko uvučeni kućama građenim na regulacijskoj liniji, s pozadinom namijenjenom poljoprivredi i stočarstvu.

Glede motivacijskog sklopa korisnika/aktera sekundarnog stanovanja, Čaldarović naglašava socijalni status aktera, pri čemu razlikuje skupine za koje je sekundarno stanovanje rezultat „prelijevanja viška sredstava ... prolongiranja *rješavanja* stambenog pitanja za sebe ili svoje potomke ... izvor rente“ od skupina kojima su razlozi traženja druge adrese ponajprije „relativno skromni oblici provođenja slobodnog vremena ... izlaz iz *betonske džungle* ... privremeni bijeg iz komfora malog stana, ili pak kao *povratak poljoprivrede*“ (Čaldarović 1989: 105). Uz naziv sekundarni stan, Rogić koristi i naziv rekreacijski stan jer u sekundarnom stanovanju vidi pokušaj ukidanja industrijske svakodnevice, odraz nostalgije i kontinuiteta. S jedne strane, kako navodi, (Miletić, 2011), „imamo obnovu obiteljske baštine, a s druge prevladavanje ograničenja *protektivnog* stana, konkretno njegovu anonimnost i bezzavičajnost“. Kemeny, umjesto stanovanja, koristi termin rezidencija, prvenstveno kako bi naglasio socioprostorni odnos koji se događa i izvan četiri zida razdvajajući ga pojmovno na tri dimenzije: kućanstvo, stan i šire okruženje. Želi naglasiti odnos stanovanja i društva u cjelini, odnosno utjecaj društvenih odnosa na stanovanje.

U hrvatskoj znanstvenoj literaturi koja se odnosi na sekundarno stanovanje danas su najzastupljeniji pojmovi kuća za odmor (i rekreaciju) i stan za odmor (i rekreaciju). Manje se koristi pojam sekundarna rezidencija⁷ dok se u slobodnom govoru najčešće koristi pojam vikendica (Opačić 2009).

Pojam *second home* (drugi dom) koji nam je prihvatljiviji i koji koristimo u radu češće se pronalazi u anglosaksonskoj znanstvenoj literaturi. Kako je odmah uočljivo, pojam drugi dom manje govori o funkcionalnosti objekta (za stanovanje), a više upućuje na socijalnu i psihološku dimenziju i značenje prostora kao mjesta.

Drugi dom: život na više lokacija ili višestruki dom

Pojmovno određenje riječi dom u rječniku hrvatskoga jezika obuhvaća najprije uži pojam doma kao kuće ili ambijenta u kojemu živi obitelj i ukućani, a potom njegov širi pojam prostora izvan kuće: domovine, rodnoga kraja, zavičaja iz kojega potječemo i pojam doma kao ustanove različitoga tipa: planinarski dom, đачki dom, studentski dom, starački dom (Anić 1991: 118). Ovakva definicija doma otkriva samo njegovo objektivno značenje. U hrvatskome jeziku oblik dom ima prvo i osnovno značenje ognjišta, tj. obiteljskog okupljališta i prostora zaštite za obitelj. Ta se riječ nije prenijela na arhitektonski oblik koji zovemo kuća i koji je u svom osnovnom obliku emotivno neutralan (Pintarić 2005: 230). U hrvatskom jeziku nema negativnog emotivnog odnosa prema riječi dom jer ona ne označuje zdanje, kuću, zgradu, nego apstraktan pojam s pozitivnom emotivnom slikom svijeta kao nutarnjega prostora koji čovjeku nudi spas, ugodu, mjesto za druženje (Pintarić 2005: 229).

Pojam drugi dom ekvivalent je za sekundarno stanovanje ali, kako je naprijed navedeno, uključuje emotivnu i psihološku stranu ili emotivan odnos prema prostoru/mjestu življenja. Drugi dom u suvremenom društvu obično se razmatra u kontekstu sve veće

⁷ U hrvatskom jeziku imenica rezidencija, kao i pridjev rezidencijalan asociraju na bogatstvo, luksuz, čime se donekle značenjski razlikuju od istoznačnica, npr., na engleskom jeziku.

mobilonosti ljudi, tehnološkog napretka ili kao posljedica promjene materijalnih dimenzija ljudskog društva – prostora i vremena (Castells 2000). Sve više ljudi živi, organizira život u više prostora/domova (Williams i sur. 2004: 112). Moglo bi se reći kako imaju višestruki dom⁸ jer postoji više mjesta/prostora koje smatraju i osjećaju svojim domom. Imati više domova i razvijati prema njima određen emotivan odnos u skladu je s multilokalnošću ljudske prirode (Iyerovu 2000 u Mišetić 2006).

Iz razgovora s kazivačima uočavamo kako je teško razlučiti granicu između prvog i drugog doma jer svaki od njih ima podjednako mjesto u njihovim životima, kao da su dijelovi iste cjeline. Stoga ih je teško rangirati ili kvalificirati, odnosno dati im numerička obilježja. Kazivačima je jedan dom u gradu, u urbanoj sredini, a drugi u ruralnom području, selu.

K1 živi u komfornom stanu u središta grada. Preko puta je osnovna škola. U blizini je rimokatolička crkva. Blizina crkve ima za nju posebno značenje jer je praktična vjernica i odlazi svakodnevno na misu. Mogućnost svakodnevnog odlaska na misu bitno joj je uporište i oslonac u promišljanju egzistencijalnog smisla.

„Svaki dan idem na jutarnju misu u sedam sati u crkvu sv. Ante – zato me to i drži, da nema dragog Boga koji me čuva ... To mi je snaga. On i moja djeca. Najviše taj mali što je rođen deset dana nakon očeve smrti ...“ Budući da živi sama s četvoro djece, dobra infrastruktura i prostorna povezanost važni su joj u obavljanju svakodnevnih životnih aktivnosti.

Godi mi promjena što se tiče stanovanja u Vinkovcima. Mir i lakše mi je s djecom. Oni puno idu na te aktivnosti, vozi, odvozi, puno mi je lakše. Sin mali je dosta alergičan, i ako se igra dosta na travi, on sav natekne, znate ... Lako je meni ovdje, mogu ja otići i pješke do bolnice odavde ... Zbog toga mi je lakše.

Osim dobre infrastrukturne povezanosti, naglašava i mogućnost izbora društvenih aktivnosti. „I više djeci mogu priuštiti i da idu na Lingua pax (Škola stranih jezika u Vinkovcima, nap. a.), nogomet jer mi je blizu, a u Ivankovu ne. Ako ja ne mogu odvesti mladeg sina, odvest će ga stariji sin pješke u školu.“

Drugi je dom kuća u Ivankovu koju je zajedno sa suprugom sagradila i u njoj s njim i djecom živjela četiri godine. Sagrađena je do svekrove i svekrvine kuće u kojoj su zajedno živjeli devet godina. Napravili su je na temeljima stare srušene kuće. Vanjski dio kuće očuvan je i identičan izgledu stare srušene kuće. U dvorištu kuće nalazi se i stari štagalj, sjenik (Sl. 8.03.).

Iz razgovora s kazivačicom saznajemo o današnjem stanju kuće i o tome kako preseljenje nije utjecalo na promjenu interijera kuće. Preseljenjem je samo omogućen život na dvije lokacije, ali nije izgubljena funkcija doma. „To je velika kuća i mora se održavati. Tamo sam sve ostavila i ništa nisam donasala, ne može se namještaj za kuću koristiti u stanu, sve je drugačije, tamo nam je čak i roba. Mi kad tamo idemo ne nosimo robu, uvijek imamo po za dva puta se presvući“.

⁸ U literaturi na engleskom jeziku upotrebljava se sintagma *multiple homes – višestruki domovi*.

U kući se nalazi i ponešto starog „šokačkog“⁹ drvenog namještaja koji za nju ima posebnu vrijednost. Moglo bi se zaključiti kako u kućama uređenim u tradicijskom stilu nezaobilaznu ulogu ima „šokačka soba“.¹⁰

Imam starinski ormar u hodniku. Mi kad smo napravili kuću, mi smo napravili prednju sobu, baš onako po šokački, krevet, jastuci, ormari, sve smo naredili, međutim, jedno dijete, drugo dijete, treće dijete, i onda znate kako, svako ima svoju sobu i onda smo mi tu sobu ispraznili. Uvijek smo planirali kako ćemo na tavanu, pregraditi i napraviti šokačku sobu. Tu je sve bilo od njegovih baka – stakleni ormar (stakljenjak), krevet, stol s dvije stolice, ogledalo s natkasličem, ćupovi, imali smo puno svega, ali smo odneli bakama. One su prodale kuću ... Planirali smo veliku šokačku sa svetim slikama, srce Marijino i srce Isusovo. To smo planirali obavezno napraviti, sve onako pravo...

Svaki vikend zajedno s obitelji odlazi iz stana u Vinkovcima u kuću u Ivankovo. „Nije mi naporno“ (misli na putovanje s jedne na drugu lokaciju, iz jednog u drugi dom). Ljeti, za vrijeme školskih praznika, više su u Ivankovu nego u Vinkovcima. „Preko ljeta ostanemo i tri, četiri dana. Djeci slavim rođendane i veće fešte također u Ivankovu“.

K2 u novoj katnici u Vinkovačkom naselju Kanovci blizu Bosuta živi od udaje 1975. godine. Taj dio naselja smatra se najljepšim dijelom grada s obiteljskim kućama. Ispred kuće ima terasu punu cvijeća i vrt. Vjernica je i odlazi nedjeljom u crkvu. U Ivankovu ima staru kuću (roditeljsku) na zabat¹¹ s gospodarskim zgradama te bunarom i valovom¹² u dvorištu. Kuća je stara oko sto godina. „U kući se može boraviti, kuhati, stanovati, sve ...“ Pola tjedna živi u Vinkovcima, a pola u Ivankovu. „Ja sam tu (misli na Ivankovo) i na Uskrs, Božić. Na groblje idem redovno (pogotovo na mamin rođendan).“ Uglavnom sama održava kuću i okućnicu. „Ja ne mogu dozvoliti da se bašta ne uradi (krumpir, mahune, sve povrće)“. U manjoj mjeri pomaže joj sin. Iako joj je muž sugerirao da proda kuću i okućnicu, ona to ne želi učiniti za svoga života, kao ni prodati stari namještaj iz kuće. Dva stara noćna ormarića (nasljedstvo od majke) poklonila je sinu prigodom njegove ženidbe. Nakon njene smrti, kuća će se prodati zajedno s namještajem. Nijedno njeno dijete nema namjeru trajno ili privremeno živjeti u toj kući niti je zadržati na bilo koji način.

K3 živi u blizini središta grada u stambenoj zgradi sa suprugom. Pokraj zgrade nalazi se gradska tržnica (jedina), kafići i drugo. Njegov je drugi dom kuća/vikendica koju je sagradio 1980. u vikend-naselju Rokovačke zidine. „U naselju su ljudi imali salaše¹³... Nije mi daleko od grada, a jako je udaljeno od civilizacije. Uvijek sam volio tu biti. Da ne volim

⁹ Šokci – lokalno seosko hrvatsko stanovništvo, rimokatoličke vjere; sve pojavnosti iz materijalne i nematerijalne sfere nazivaju se šokačkim (šokački govor; šokačka soba, šokačka nošnja, šokački namještaj, običaji „sve po šokački“ i dr.).

¹⁰ U šokačkoj sobi posebno se ističe krevet s izvezenom navlakom za jorgan i jastucima punjenim gušćijim perjem. Veličina je jastuka oko metar. Prema nepisanim pravilima, trebalo ih je biti šest. Prilikom udaje i selidbe mladenke u novi dom pokazivani su cijelom selu.

¹¹ Kuća na zabat, zabatna kuća – tradicijska kuća pravokutne osnove, uglavnom položena na uličnu regulacijsku liniju ili nekoliko metara uvučeno od nje u dvorišnu parcelu, okrenuta svojom užom stranom prema ulici, s obično dva prozorska otvora, ponekad i ulaznim vratima, dvostrešnog krovišta, na čijem se zabatu često nalazi jedan ili dva manja otvora.

¹² Valov – metalno ili betonsko korito, postavljeno na dvorištu za napajanje i hranjenje domaćih životinja.

¹³ Ruralno imanje s gospodarskim zgradama uglavnom namijenjeno poljodjelstvu.

to, ne bih si to napravio. Imam lokacijsku i urbanističku. Bez papira to ne vrijedi.“ Živi sam u vikendici. Supruga rijetko dolazi, ali bez obzira na prostornu razdvojenost, stalno su u kontaktu. „Ona ima svojih aktivnosti u gradu s kolegicama. Ako me treba, ja sam u Vinkovcima, za 10-15 minuta. Imamo mobitele. Svaki dan se čujem sa ženom.“ Pokraj vikendice ima i voćnjak (Sl. 8.04.). Opskrbljuje se solarnom energijom, a ima i vlastiti bunar. „Stabla sam posadio: 10 stabala, plave šljive (stenli), 10 stabala bijele šljive, 15 stabala kruške viljamovke. Napravio bunar koji smo kopali ručno. Imam starog bunardžiju. Imam i solarnu energiju“. Od ljeta do zime dolazi tjedno i ostaje 1-2 dana. U aktivno doba godine (poljoprivredni radovi) ostaje 3-4 dana. Zimi ne dolazi i ostaje u Vinkovcima.

Dijalektički odnos urbanog i ruralnog: povezanost dvaju prostora iste cjeline (doma)

Za pojmovno određenje urbanog/ruralnog pokazuje se značajnije *zanimanje već* dvadesetih, tridesetih godina prošlog stoljeća, u vrijeme velike ekonomske transformacije seoskih naselja pod utjecajem procesa urbanizacije i industrijalizacije. Od tada pa do danas, ruralno se uvijek definira u odnosu na urbano, ali s izmijenjenim značenjima. U početku je dominirao konceptualni sociološki model *ruralno-urbane dihotomije* naglašavajući razliku između ruralnih i urbanih zajednica. Tu ubrajamo Tönniesovu teoriju koja govori o razlici između zajednica koje su utemeljene na bliskim vezama, a koje su povezane s mjestom stanovanja i zajedničkim radom, te industrijskih društava u kojem su međusobne veze temeljene na formalnim ugovorima i razmjeni dobara. Isto tako, i Redfieldov koncept *folk-urban society*, uz Tönniesovu teoriju, tipični su primjeri bipolarnih tipologija i podjela na tradicionalno i moderno, koji su našli odjeka u shvaćanju ruralnosti (Johnston i dr. 2000:721-722; Župančić 2005). Nakon toga, javlja se konceptualni model *ruralno-urbanoga kontinuuma* koji naglašava kako se svakom naselju može odrediti točka kontinuuma između krajnje ruralnih i krajnje urbanih zajednica te sve do teorija ruralnosti kao koncepta čije razumijevanje ovisi kako o njegovoj materijalnoj, tako i onoj zamišljajnoj, socijalno konstruiranoj dimenziji (više u Lukić 2010). Ruralno i urbano može imati više značenja ovisno o kontekstu u kojem se rabi i iz kojeg diskursa proizlazi. Postoji stalni dualizam u shvaćanju ruralnog prostora kao konkretnoga materijalnog geoprostora ili kao stanja svijesti, simbola i dr. Pojam ruralno/urbano u ovom radu sagledavamo iz laičkog diskursa, dakle, temeljem osobnih iskustava i vjerovanja kazivača. Jedan dom u urbanoj i drugi u seoskoj sredini za naše kazivače čine jedinstvenu cjelinu jer su u stalnom nadopunjavanju i prožimanju, u dijalektičkom odnosu. Ovisno o životnom ciklusu kazivača mijenja se i odnos prema određenim ruralnim/urbanim elementima, ali i pokazuje stalna ovisnost i potreba za definiranjem doma koja uključuje obje sredine.

K1, kada govori o svom domu u Vinkovcima, spontano otkriva praktičnost života i dobru infrastrukturnu povezanost u urbanoj gradskoj sredini. Prema istraživanju Žuntić i Kovačić (2010), slaba infrastrukturna opremljenost i prometna nepovezanost sela, nedostupnost javnih usluga i slično, čest su razlog nezadovoljstva lokalnoga stanovništva i dodatni poticaj za napuštanje sela. „Sada mi je puno lakše ... Znete, kad su djeca bolesna, vozi iz Ivankova u Vinkovce u bolnicu ... Nevrijeme, snijeg ... Okretala sam se po cesti. Lako je

meni ovdje, mogu ja otići i pješke do bolnice.“ Praktičnost je u slučaju kazivačice usko povezana s osjećajem samoće i uloge samohrane majke. Samoća je prihvatljivija u gradskoj sredini (gdje je sve dostupno). Ako već moraš sam brinuti o obitelji, onda je to, prema riječima kazivačice, lakše u gradu gdje je sve dostupnije i gdje se djeci pruža mogućnost izbora različitih društvenih aktivnosti. Drugačija je i interakcija kazivačice i djece u urbanoj i seoskoj sredini. Dok uspoređuje prijašnji život na selu gdje količina posla na zemlji i u staji dominira svakodnevicom, vidljiva je preobrazba u količini i načinu provođenja slobodnog vremena. Naime, u svakodnevnome seljačkom životu nema podjele na rad i dokolicu, odnosno na radno i slobodno vrijeme. „Rad u poljoprivredi podložan je prirodnim ritmovima, godišnjim dobima, životinjama, zemlji, podjelama dana i noći“ (Lefebvre 1959:150). U tradicionalnome seoskom životu nisu vidljive granice između proizvodnoga radnog vremena na gospodarstvu, u domaćinstvu, vremena u kojem pojedinac obnaša obiteljske obaveze, vremena za odmor i dr. (Šušvar 2005:4-5).

K1: Dok je suprug bio živ, čak smo i svinje držali. Kod svekrve smo živjeli devet godina i imali smo puno krava. Dojila sam krave...Išli smo mi na Vinkovačke i na Đakovačke,¹⁴ ali ne može se svako večer i radiš i krave dojiš ... Sada je to drugačije. Ostavimo sve ... Dok u kući nisi ti ... Imamo više obaveza, posla ...

U gradu je, kako kaže kazivačica, drugačije, poglavito se to uočava u odnosu na provođenje slobodnog vremena s djecom.

Šetam s djecom, cijeli krug po gradu, a ako ne, onda nedjeljom obavezno, ili se vozimo biciklima. U Ivankovu se ne šeta, gdje ćeš šetati, imaš posla ... Na selu, kad mi nešto treba, odem i kupim. Sad sam u gradu, šetam, obilazim i čekam sniženje. U Vinkovcima idemo petkom na karaoke ... U prvom mjesecu su konji, pa dječji karneval, dok je u Ivankovu to drugačije. Ovdje više djeci mogu pružiti ... Šetamo, vidimo na plakatu i dosta slušamo Vinkovački radio ... i čujem sve što se događa. Idemo na Sajam zdravlja.¹⁵

U seoskoj sredini sužen je izbor društvenih aktivnosti i općenito uključenosti u društvena zbivanja. Kao i nekada, u tradicionalnome seljačkom životu gdje su postojale uglavnom dvije institucije za provođenje slobodnog vremena (crkva i krčma), tako su i danas one ostale središtima društvenog događanja. Kazivačica spominje i nekadašnje aktivnosti u kulturno-umjetničkom društvu koje možemo izdvojiti kao treću instituciju. Iako je primarna funkcija kulturno-umjetničkog društva očuvanje tradicije i običaja kroz nošnje, pjesmu i folklor, ono ima i šire značenje u vidu stvaranja i održavanje trajnih prijateljskih veza, ali i mogućnosti za međusobnim upoznavanjem, simpatijama i sklapanjem braka među članovima/članicama društva. „U Ivankovu smo bili aktivni u crkvi i u KUD-u. Čitala sam u crkvi. Supruga sam upoznala u KUD – u Ivankovu ... Voljeli smo KUD. Obišli smo cijelu Hrvatsku s KUD-om“. Iako više nije aktivna članica KUD-a, njena djeca nastavljaju tradiciju i tako čuvaju ono što na selu još postoji u svom izvornom obliku. Uključenost djece u kulturno-umjetničko društvo u Ivankovu pruža joj nadu da će se netko od njih jednom vratiti živjeti na selo. „Nisam ja više u KUD-u, ali djeca jesu. Stariji je bio, ali više

¹⁴ „Vinkovačke jeseni“ i „Đakovački vezovi“ manifestacije su tradicijske kulture koje se održavaju svake godine, u Vinkovcima i Đakovu, a na njima sudjeluju sa svojim programima (folklornim izvedbama) kulturno-umjetnička društva iz cijele Hrvatske.

¹⁵ „Sajam zdravlja“ održava se godišnje u Vinkovcima.

nije. Srednji je u Šumarima u Vinkovcima, bio, ali sad se vratio u Ivankovo (misli na kulturno-umjetnička društva u Vinkovcima i Ivankovu, nap. a.). On je čajo.¹⁶ Mala i sin su u Šumarima – u Vinkovcima. Mala ide od pete godine na folklor. Tada je išla u vinkovački KUD ... Oni meni idu na Šokačku rič¹⁷ ... Svi se *spremaj* (odijevaju u narodne nošnje, nap. a.), vole to. Da, sigurno će netko od njih ostati živjeti na selu.“

Dani svetkovina u seoskoj sredini imaju značajno mjesto. Oni su do danas zadržali relaksacijski značaj iako su religijski motivi oslabili. „U seoskom su se životu kristalizirali dani svetkovina kao trenuci iznimnog življenja, trenuci opuštanja, izobilja, kontemplacije, kolektivizma, oslobođenja od radne svakidašnjice i ujedno koncentracije za daljnje robovanje njoj“ (Šuvar 1988: 134).

K1, preselivši se u Vinkovce, slavi *Vinkovačke jeseni*¹⁸ s rodbinom i prijateljima iz Ivankova, kao i kirbaj *Srce Isusovo*, crkvenu svečanost župe u Vinkovcima.

Vinkovačke ne slavim na veliko, samo za djecu i goste iz KUD-a. Ne mogu zbog djece. Ja njih sve spremam, oni su mali (odijeva ih u nošnju za Vinkovačke jeseni, nap. a.) i moram ići s njima, i ne mogu imati goste. Svako večer smo na folklornim večerima u Vinkovcima. U gradu se mogu više opustiti i na Vinkovačke. Kad su Vinkovačke jeseni, ja tu donesem ... sve maknem, donesem otarke¹⁹... (pokazuje fotografiju kutka u stanu uredenog u šokačko, nap. a.). Slavim kirbaj²⁰ Srce Isusovo. Takva mi je župa.

Iz pričanja kazivačice uočavaju se običaji za svetkovine, način pripreme hrane i slijed posluživanja te odnos prema gostima pri dolasku i odlasku sa svetkovine. Priprema za svetkovinu traje nekoliko dana i obično su to dani solidarnosti kad si susjedi međusobno pomažu (peku kolače, pripremaju hranu) ne bi li svetkovina bila što bogatija.

Za kirbaj pozivam goste: bratići, sestra, iz Ivankova. Bude gostiju po cijeli dan u dvije, tri ture ... Samo se mijenjaju – u Vinkovcima u stanu. Treba par dana prije za pripremu i to onda sve radim u Ivankovu. Pečem kolače dok djeca se igraju vani na dvorištu. Pomaže mi teta (supruga njenog oca, nap. a.) i ja njoj kad je njen i tako jedna s drugom. U Ivankovu skuham juhu, kuhano meso, sarmu, i eto bude pečenka.²¹ Nekad uzmemo janjetinu. Bude oko šest, sedam vrsta kolača: većinom pite, oblatne, bajadere, oraščići, te takvi koji mogu stajati i koji su izdašni. Napravimo neku tortu zato što djeca vole, kremaste ... i pakiramo, normalno, gostima – meso, kolače.

Sličnu situaciju opisuje nam i K2 koja tradicionalno slavi Ivanje, blagdan župnog patrona, rođenje sv. Ivana Krstitelja. Priprema kirbaj u lipnju u Ivankovu – za sina i njegovu obitelj te nećakinju i njenu obitelj. „Napravim kolač, dva, juhu, pire krumpir, pečeni krumpir, meso dinstano i ispečem krmenadle. Dodem tu par dana ranije da to priprelim.“

¹⁶ Čajo, čauš – voda u šokačkim svatovima.

¹⁷ Kulturna i znanstvena manifestacija „Šokačka rič“ čuva od zaborava šokačke govore te proučava i njeguje jezičnu baštinu Slavonije.

¹⁸ Manifestacija, koja ima isključivo svjetovni karakter, prvi je put održana 1966. Slavi se u rujnu. To je mjesec u kojem sazrijevaju plodovi kao rezultat mukotrpnog rada seljaka. Najpoznatiji je kulturni događaj grada Vinkovaca, Slavonije, pa i kontinentalnog dijela Hrvatske.

¹⁹ Tradicijski ručnici, tkani na tkalačkom stanu, a mogu biti ukrašeni različitim vrstama veza.

²⁰ Religijska svetkovina koja se slavi povodom posvete neke kršćanske crkve.

²¹ Pečeni odojak/prase ispečen u pećnici ili na ražnju.

Za razliku od urbanih i dinamičnih sredina, seoske su zajednice uglavnom homogene, zatvorene i statične, a u njima značajnu ulogu imaju obitelj i susjedi. O bliskim odnosima sa susjedima i „otvorenosti“ seoske sredine za razliku od „zatvorene“ gradske sredine, gdje postoje pravila stanovanja, govori nam K1.

Ovi mali jako vole Ivankovo. Tamo su im svi prijatelji, rodbina. Selo je, dvorište. Mogu vrištati, vikati. Imaju stol za tenis. Mi kad dodemo to je taka galama, svi dođu kod nas. Ja volim da se druže. Ja volim da su kod mene u dvorištu. Djeca uvijek imaju društva, obavezno idu spavati jedni kod drugih. Baš uživaju u Ivankovu, a i ja s njima. Ovdje (misli na stan u Vinkovcima) se mora paziti, od 15h ... Gledaš da ne smiješ lupati, u kući ti možeš vikati, galamiti do ponoći, a ti ovdje ne možeš, normalno. Baš nam je lijepo što smo u kući. Ja sam oduševljena, a sad kad je lijepo vrijeme, možeš ih pustiti. A šta u stanu, ako galamiš, susjedi, u velikim šupama se igrati, u velikim sobama (misli kad je jako vruće, pa djeca nisu na otvorenom, nap. a.). U Ivankovu se igram s djecom, gradova sela, odbojke, žmire ...

Ritual odlaska na kavu drugačiji je u seoskoj i gradskoj sredini. Ponovno je vidljiva „otvorenost“ seoske zajednice gdje su „vrata doma“ uvijek otvorena. U gradskoj sredini poziv na kavu znači odlazak u kafić, u točno dogovoreno vrijeme.

K1: Imam prijateljice, susjede u Ivankovu. Imam gdje otići, popiti kavu. Ja nikad nisam otišla u Ivankovo ni s jednom kolegicom na kavu (ili ja idem kod nje ili ona kod mene), dok u gradu, rijetko mi ko dođe na kavu, najviše se sretnemo u gradu. Svake subote nalazim se sa sestrom na pijaci na kavi. Lijepo mi je i jedno i drugo.

Kod druge kazivačice prepoznajemo isto bliskost i otvorenost susjedskih veza koje nisu karakteristične za gradsku sredinu. Susjedi su u funkciji oslonca i potpore.

K2: Ovdje mi susjedi donesu kuhano jelo, ručak. Kad odem u Vinkovce, oni mi zalijevaju cvijeće, vrt.

Dok je za urbanu sredinu tipična mobilnost, seoske zajednice obilježava stabilnost. Zbog različitih iskustava, različita je imaginacija onih koji žive na selu u odnosu na one koji žive u gradu. „Empiričnost seljačkog iskustva vjerojatno je osnova da seljak sve ono što je zamršeno i složeno svodi na jednostavno, reljefno i sažeto“ (Lendis u Šušar 1988: 75). Seoske sredine prostorno su male i funkcioniraju po načelu proširenih obitelji gdje svatko svakoga zna i svatko o svakome sve zna. U slavonskim selima, pa tako i u Ivankovu, postoji u okolici običaj okupljanja žena i muškaraca pred kapijama gdje sjede i pričaju. Jedan vid takvih seoskih razgovora otkriva nam K1.

Znate kakva je okolina ... Znaju ko ti dođe, a zašto je bio ... Kod mene je užasno ... Jako se zanimaju kad smo došli, otvaraju se roletne ... Eto majstor bio za mašinu, i ostao je dva sata, i odmah se priča ... Moram se maknuti od toga da bi jednostavno imala svoj mir. Kad ne dođem dugo u selo, pitaju: Di si? Jel si se udala?, Jel si se udebljala? A što ti je lijepo u životu ... Ja sam šokirana i ... da nema djece, ne bih nikad došla. To su osobna pitanja. Ja se ne bi usudila tako šta pitati privatno ... Oni su tako slobodni u Ivankovu ... (Njih muči što sam ja udovica deset godina i nisam se udala. Ne mogu shvatiti da ja živim za svoju djecu i da su oni meni sve. A oni sad žive od trača i oće se nešto desiti. I šta i da se udam, normalna stvar.) Možda me je selo zato i oteralo, jer nam je predivno u Ivankovu.

U ovom primjeru uočavamo javnost seoske sredine u kojoj je teško imati individualan izbor i drugačiji život. Postoje seoska pravila koja daju određenu stabilnost zajednici i u

kojoj se u svakom trenutku zna što se događa i što je prihvatljivo ponašanje, a što nije. Kako je prethodno navedeno, seoska je imaginacija jednostavna i sažeta.

K1 pri opisivanju načina života u Vinkovcima, unatoč tomu što smatra kako ne bi nikada otišla iz Ivanka da joj muž nije umro, kaže: „Volim Vinkovce, najljepši grad, voljela bih tu doživjeti starost“. U ovom primjeru vidljiva je dijalektika urbanog i seoskog, prihvaćanje, zadržavanje ili odbacivanje određenih elemenata i stjecanje novih potreba i navika uslijed drugačijega životnog iskustva.

Pozitivna percepcija sela/seoske sredine kao socijalne zajednice, poglavito u segmentu „povratka prirodi“, kvalitetnijeg, mirnijeg i zdravijeg načina života, ogleda se u razgovoru s K3. Prema istraživanju Žuntić i Kovačić (2010), najprivlačnije su strane seoskog života prostorne i ambijentalne značajke.

K3: U stanu u Vinkovcima mi je monotono. Išo bi van, i žena kaže, ajde se spremi, idi, malo. Meni je dovoljno da ovde dođem jedan dan. To su navike životne ... Ja ne znam kako mogu ti penzioneri ... Brzo se opuste, umru ... Ovde (misli na Rokovce, nap. a.) je veća mogućnost da budeš zdrav. Nisi zatvoren (Sl. 8.05.). Cijeli dan si aktivan. Napraviš ovo, ono, skupljam drva, čistimo šumu. Suho drvo donesem da si spremim za rakiju peći i za peć ložiti. Hrastovinu ne smijemo rušiti zdravu. Šumarima pomažem u poslu. Ti me poslovi opuštaju. Tada o ničemu ne razmišljam ...

Sličnu percepciju sela i seoske sredine ima i K2. „Ovdje (misli na Ivanka, nap. a.) mi je sasvim drugačije, tu imam svoj mir“.

Opuštanje i oslobodenje od dinamike, brzine, gradske vreve, stanovnici grada uglavnom nalaze u povratku prirodi, zemlji, selu. Stoga odlazak iz grada na selo predstavlja poseban užitak i zadovoljstvo. Za razliku od gradskog stanovništva, za stanovnika sela karakterističan je rad na zemlji, na otvorenom, gdje se uspostavlja izravan odnos s prirodom. Oni su uzgajivači voća, povrća, žitarica, kao i proizvođači različitih prehrambenih artikala po starim receptima i priređivači jela karakterističnih za određeni kraj. Izjave naših kazivača upućuju na zaključak da seoska sredina omogućuje, poglavito onima koji nisu njeni „stalni“ stanovnici, da se izraze kao individuumi kroz rekreativni i kreativni rad koji je u uskoj vezi s očuvanjem tradicije (uzgoj povrća, spremanje i konzerviranje povrća, pečenje rakije i dr.), ali i s ekološkom osviještenosti. K1 priča o spremanju zimnice i svinjokolji, karakterističnim za seosku sredinu. Zdrava hrana proizvedena u vlastitom vrtu, potom konzervirana i spremljena za zimu i domaće spravljene suhomesnati proizvodi, dominiraju u jelovniku njene obitelji.

U Ivanka mijesim rezance. Paradajz sam kuhala. Kiselili smo krastavce, pekmez pekli ... ciklu, papriku, kiseli kupus. Svinjokolju radimo kod tate (koji je oženjen drugi put, jer je mama umrla) ... Za svinjokolju pravim sve: šunke, kobasice, pokulence, meso. Djeca sve vole jako. Ništa ne kupujem industrijsko. Jedna svinja od 200-250 kila se kolje. U stanu imam mali zamrzivač, a u kući veliki.

Sam proces uzgoja vlastitog voća i povrća i od njega spravljene vlastiti proizvodi daje poseban osjećaj užitka i korisnosti, o čemu nam priča K3. U razgovoru s njim saznajemo kako je ljubav prema voćarstvu stekao od pokojnog oca voćara i kako, unatoč tomu što živi u gradu, voli seosku sredinu jer mu omogućuje bavljenje s onim što voli i u čemu uživa.

K3: Napravio sam sam kazan. Znam što pijem. Naučio sam peći. Gledao sam jednog starog čovjeka kako to radi. Dosta je to teško naučiti. To je jako puno posla, rad, drva. Ispod 50, 60 kn ne bi trebala biti cijena. Ja ne prodajem. Neću sam sebe podcjenjivati. Ostavim malo i za nagodinu. Nikad se ne zna kakva će biti iduća godina. Od sto kila viljamovke, dobije se tri-četiri litre. Iza zime se moraju orezivati voćke svake godine – naučio sam od oca voćara ... Berba ti je u rezidbi. Voće mi je zdravo jer ga prskam samo 1-2 puta godišnje. Ostali puno više. Imao sam prije paradajz, paprike, krastavce. Sad imam dvadeset strukova paradajza i imam cijelo ljeto. Susjed mi uzgaja jagode, jabuke pa kupim od njega. Sve pripremam sam. Specijalitet mi je roštilj i pečeni krumpir na domaćoj masti.

Identitet i mjesto življenja: prostor kao spremnik sjećanja pojedinca i kad stari postaje novim domom

Odnos identiteta i mjesta življenja pokazuje složeni međuodnos različitih socijalnih kategorija, značenja koje ljudi pripisuju materijalnim objektima (kuće, stanovi, vikendice). Kroz ta značenja ogleda se identitet, svjetonazor i pripadnost pojedinca određenom prostoru, zajednici. Stoga pojedini prostori, iako fizički omeđeni i definirani, mogu „pričati“ ljudske povijesti, živote, sudbine. Stvaranje i oblikovanje pojedinog prostora znači (aktivno) življenje u prostoru ili punjenje, oblikovanje prostora životom/životima. Prostori/mjesta življenja posljedica su društvenih interakcija i nastaju tek onda kada ih netko imenuje, definira, predstavi. Mjesta nisu samo fizički omeđena i definirana, ona su uvijek „mjesto za nekog i mjesta nečega“ (Shields prema Wiborg 2004: 417), socijalni konstrukti koji omogućuju diobu iskustava i događaja, slavljenje rituala i tradicije, mijenjanje fizičkog okoliša i, na koncu, postupnu izgradnju zajednice (Salvesen 2002).

U antropologiji vezanost za mjesto/prostor znači simbolički odnos koji mu ljudi pridaju dijeleći zajednička emocionalna značenja, a koja ujedno predstavljaju polugu njihove skupne interakcije. U sociologiji osjećaj mjesta podrazumijeva subjektivnu percepciju mjesta življenja i uspostavu određenog emocionalnog odnosa prema njemu. „Osjećaj mjesta“ u ovom radu, shvaćen kao socijalni konstrukt, značio bi življenje, osjećanje i razumijevanje prostora. Za konkretnu, ali i simboličku izgradnju prostora, koristi se i pojam antropološko mjesto: „Predodžba koju stanovnici grade u vlastitom odnosu s teritorijem, bliskim osobama i drugima“ (Auge 2002:50). Kada govorimo o pojmu antropološko mjesto, po najprije mislimo na simboličku izgradnju prostora.

Prostor možemo postaviti u i kontekst spremnika sjećanja pojedinca: „Sjećanje oblikuje naše veze s prošlosti, a načini na koje pamtimo određuju naš identitet. Kao pojedinci i društva trebamo prošlost kako bismo konstruirali i učvrstili svoju tradiciju, oblikovali sadašnji identitet te stvorili viziju budućnosti“ (Huyssen 2000:24).

Prostor/drugi dom kod kazivačica ima posebno mjesto u njihovoj svijesti, visoku emocionalnu privrženost i asocijacije na životno razdoblje provedeno s članovima obitelji koji danas više nisu živi. Govoreći o svome drugom domu, aktiviraju sjećanja i oživljavaju uspomene spontano otkrivajući vrlo bitnu komponentu identiteta, koja nam djelomično

daje odgovor na pitanje tko su one. Sadašnja, dominirajuća uloga prve kazivačice kao žene, udovice i majke ili druge kazivačice kao umirovljenice narušena zdravlja, transformira se u nešto sasvim drugo, pokazujući nam dinamičnost, obiteljski sklad i socijalnu privrženost. Dijeljenje zajedničkih trenutaka s bliskim osobama i život koji je imao drugačije konture i smisao, utisnuli su snažan pečat oblikujući poseban i samo njima znan odnos i značenje drugog doma.

K1: Muž i ja smo sve sami i napravili onako kako smo htjeli, i eto, 4 godine smo samo uživali o njoj. (Priča o predivnom braku nap. a.) ... Ja sam imala predivan život. On je uvijek bio na prvom mjestu za mene. Ja sam voljela svoju djecu izvanredno, razumijete ... On mi je bio nekako uvijek ... znate kad dođu djeca, kaže, udalje se ... Ne, mi smo uvijek bilo jedno, da, to me i drži sada ... Ali bilo mi je jako lijepo. Dvanaest godina bilo je malo ... Uživali smo u cvijeću, sve smo zajedno radili. I kad je došao s posla, išao je sa mnom u vrt. Nikad nismo išli sami jedno bez drugog.

Sagledavajući život kazivača na dvije lokacije iz vremenske perspektive uočavamo kako se način života, uloge, prioritete mijenjaju i kako nekadašnji stari dom postaje novi, a onaj koji se smatrao novim, postaje starim domom. Kada koristimo pridjev novi, mislimo na mjesto/kuću koju su iz početka, emocionalno i fizički, gradili sami kazivači, a pod starim mislimo na mjesto koje je imalo važnu ulogu u njihovu životu, ali je izravno vezano uz obiteljsko nasljeđe/ostavštinu. Vidljiva je permanentna isprepletenost fizičkog i emocionalnog življenja na dvije lokacije. Nekadašnji stari dom (roditeljska kuća, vikendica), uslijed izmijenjenih životnih okolnosti, kod druge kazivačice i kazivača postaje novim domom, kao što novi dom kod prve kazivačice postaje starim, drugim domom. K1, kao što je prethodno navedeno, živjela je u Ivankovu u novoj kući s mužem, troje djece i četvrtim na putu. Nakon što je ostala udovicom s četvoro male djece, njihov nekadašnji skladan zajednički dom postaje nepraktičan i stran. U njemu je, unatoč djeci, osjećala veliku prazninu i samoću. Smrću muža, prijatelja, oslonca obitelji i oca njene djece, prostor postaje drugačiji. Sve ga manje smatra svojim domom i sve manje tu želi nastaviti živjeti. Velika životna trauma prouzročila je snažan osjećaj samoće. „Da nisam ostala udovica nikad ne bih odselila, da nisam sama nikad ne bih poželjela da dođem u stan živiti. Jer ja sam uživala u kući, da je kuća puna cvijeća, da uvijek nešto radiš ... Jako je teška samoća“. Prvo prestaje raditi vrt i okućnicu, a potom kupuje stan u Vinkovcima gdje živi i danas. Unatoč tomu, ne prekida vezu s drugim domom kamo odlazi kad god joj se ukaže prilika. „Lijepo je na selu. Bila sam pet, šest dana. Bude mi jako teško jer sam tamo doživjela jako lijepe trenutke, a tih sad nema. Kad se djeca odu igrati, ja se malo izgubim (jer je sama, nap. a.) Kad su pričesti i krizme, komirana sam“.

K2, iako je u prošlosti svakodnevno odlazila na selo kod roditelja, drugi dom bio je u funkciji pomoći i provođenja vremena s roditeljima. „25 godina odlazila sam u selo i brinula se o roditeljima. Roditelji su imali samo 400 kuna poljoprivredne mirovine. Uzdržavala sam roditelje. Krečila sam mami, prala, kopala“ (mama je rano oslijepila, bila joj je jako privržena). U ovom primjeru uočavamo skladnost i privrženost obitelji, volju za pružanjem i primanjem pomoći, blizak odnos roditelja i djeteta. Svakako je i ovaj dio prošlosti i obiteljskih veza imao važnu ulogu u današnjoj odluci kazivačice da održi i očuva stari obiteljski dom i na taj način oživi lijepe uspomene na svoje roditelje. Iako je svakodnevno obilazila roditelje, uključujući u taj život i svoju djecu, vraćala se u Vinkovce, gdje je bio

njen trajni dom. „Od 7 do 15 radila, jela kod kuće u Vinkovcima, sjela u auto (imala sam fiću), i odlazila roditeljima u Ivankovo. Radila do 20, 21 h navečer i vraćala se u Vinkovce. Djecu sam tu naučila raditi. Kod bake i djeda kupili su šljive, grah, brali kukuruze“. Kuća u Vinkovcima, koju je sagradila s mužem i u kojoj su živjeli sa svoje troje djece, bila je njen primarni dom. Kad je stekla uvjete za odlazak u mirovinu, a djeca odrasla, završila škole i osamostalila se, mijenja se njena životna uloga i odnos prema „drugom“ domu. U staroj obiteljskoj kući boravi sve više (pola tjedna u Vinkovcima, a pola u Ivankovu, gdje provodi i sve blagdane) i ona postaje njen novi dom. U tome novom domu uglavnom živi sama. Iako starije životne dobi i narušena zdravlja, održava kuću, brine se o okućnici i ispunjava ovaj prostor životom. Drugi članovi obitelji rijetko dolaze i nisu vezani uz ovaj dom/prostor. Iako je nastojala ranom socijalizacijom kod djece utisnuti ljubav prema ovom kraju i ovom prostoru, njihovi su životni putovi krenuli u drugom smjeru.

K2: Kćer i muž ne vole ovdje dolaziti. Sin nije želio doći ovdje već je kupio kuću u Mirkovcima, predgrađe Vinkovaca, kad se oženio prošle godine. Srušila sam se kad je sin rekao da je kupio kuću u Mirkovcima (stres). Željela sam da se tu doseli. Ima veliki plac, koji se pruža na dvije ulice. Može se parcelizirati i napraviti dvije kuće. Mogu dati i kćeri, onaj drugi dio ...

Vikendica, sekundarni dom kod K3, isto tako, postaje novim domom. Stjecanjem uvjeta za mirovinu, sve manje je u Vinkovcima i kad mu to dopusti vrijeme sve više boravi u vikendici u blizini Rokovaca. Kao nekadašnji sportaš, jako se dobro osjeća u prirodi (šuma, rijeka). Bavi se ribolovom, voćarstvom, vrtlarstvom. Sam pripravlja hranu i osjeća kao da tu uistinu „živi“. Boravak u vikendici fizički ga i emocionalno osnažuje. „Ja sam bio sportaš i navikao sam. Cijeli dan si aktivan, napraviš, ovo, ono ...“ Dođu mu prijatelji iz Vinkovaca popodne, navečer, s čamcem. On im lovi i peče ribu. „Volim pecati, volim riječku ...“. Njegov odnos prema drugom domu ne dijele i ostali članovi obitelji. „Žena dođe samo nedjeljom u ljeti. Roštiljamo ... Njoj je to dovoljno, ona je gradsko dijete. Sin dođe ljeti samo nedjeljom. Ima puno posla, odvjetnik je ... Unuk od 18 godina, nekad dođe sa svojim dečkima roštiljati“.

Zaključak

Iz razgovora s našim kazivačima dobili smo odgovore na polazna istraživačka pitanja. U njima se razmatra odnos čovjeka i prostora te prostora i identiteta. U slučaju naših kazivača, koji govore iz pozicije drugačijih životnih iskustava i različite svakodnevice, odluka o življenju na dvije lokacije pod utjecajem niza okolnosti donesena je osobnim izborom. Radi se o dugotrajnom/višegodišnjem procesu življenja na dvije lokacije gdje se odnos prema prostoru/domu mijenja. Jedino je emotivna veza prema prostoru/domu jezgra koja ostaje statična u dinamičnom procesu konstrukcije identiteta. Iako je njihov primarni dom u gradskoj sredini, jači emotivni intenzitet i interes pokazuju pri opisivaju svoga drugog doma. Primjetno je kako njihov drugi dom, poglavito u kazivača starije životne dobi, umirovljenika, „emotivno“ postaje prvim domom. Dok se gradska sredina opisuje kao praktična, ali zatvorena i hladna, seoskoj se pridaju suprotna svojstva. Tu se osjećaju

slobodni, opušteni i zadovoljni. Djeca imaju prostora i društvo za cjelodnevnu igru bez obzira na „kućna pravila“, a umirovljenici imaju mir, razonodu i mogućnost uzgoja voća, povrća te proizvodnje vlastitih proizvoda. Njihovi domovi u urbanoj i ruralnoj sredini u dijalektičkom su odnosu, u procesu stalnog ispreplitanja. Oni su istodobno i građani i seljaci, proizvođači. Ne mogu se odreći ni udobnosti gradskog života niti ljepote prirode, zraka i rada na zemlji. Stoga ne možemo povući granicu i raditi dihotomiju između ruralnog i urbanog, poglavito kad se razmatra stanje ljudske percepcije i svijesti. Nije moguće niti numerički odrediti važnost prvog i drugog doma pa čak niti mu pripisati primarno ili sekundarno značenje. Povezanost s drugim domom kod naših kazivača složen je proces. Kad pričaju o njemu, obično evociraju uspomene, trajna sjećanja na trenutke života koji su ih odredili. Kad govore o domu, govore o sebi, ljudima i događajima koji su ih okruživali. Stječe se dojam kako taj prostor čini neraskidivu vezu s njima i kako je dio njih.

Kako se može iščitati iz priča kazivača, taj je prostor ispunjen životom i onih njima dragih ljudi kojih više nema. Njihovim dolascima i življenjem kao da se obiteljska tradicija čuva od zaborava. Dom je asocijacija i na selo gdje su odrastali, sa seoskim svetkovinama i dobrosusjedskim odnosima. Uključivanjem djece prve kazivačice u kulturno-umjetničko društvo u rodnom selu te prenošenjem i čuvanjem predmeta iz tradicije šokačkog sela u stan, govori nam kako veza između dva doma i dvije sredine nije izbljedjela, već se, štoviše, želi učvrstiti. Kazivač koji nije porijeklom iz slavonskog kraja, ali koji je ranom socijalizacijom stekao ljubav prema slavonskoj zemlji, voćarstvu, pronalazi svoj ljudski smisao u povratku prirodi, a na neki način i u dane djetinjstva. Kao nekada njegov otac, bavi se voćarstvom. Druga kazivačica, umirovljenica, unatoč tomu što ima kuću i okućnicu u gradu i što joj je zbog narušena zdravlja praktičnije živjeti u gradu, više od pola tjedna živi u staroj obiteljskoj kući. Tu se osjeća ispunjenom i sigurnom. Može svakodnevno otići do seoskog groblja što je njoj jako bitno jer su tamo pokopani njeni roditelji s kojima je bila u bliskim odnosima. Susjedi joj uvijek mogu priskočiti u pomoć. Upravo takve situacije čine taj prostor/mjesto njenim domom.

Iz naprijed navedenog možemo zaključiti kako je ljudska priroda multilokalna. Ljudi žive na više lokacija i pokazuju zanimanje za kombiniranjem života u gradskoj i seoskoj sredini. To je povezano i s trendom povratka prirodi ili očuvanja seoske tradicije, ekologije i dr.²² Dom je kuća, prostor u kojem trajno ili povremeno žive, ali i selo gdje se ta kuća nalazi sa svim svojim društvenim institucijama, kao i ljudima koji tamo žive ili su živjeli. Povezani su s domom snažnim emotivnim vezama koje uključuju obiteljske, prijateljske i rodbinske odnose. Dom je tamo gdje je čovjek koji ga izgrađuje, koji ga imenuje i ispunjava životom.

²² U Vukovarsko-srijemskoj županiji, za razliku od možda drugih županija Hrvatske (Zadarska, Primorsko-Goranska, Splitsko-Dalmatinska) nije toliko razvijen ovaj trend, te su i naši kazivači i njihovi životi na dvije lokacije na ovim prostorima tek rijetki primjeri.

Literatura

- Anić, Vladimir. 1991. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Auge, Marc. 2001. Nemjesta. Uvod u moguću antropologiju supermoderniteta. Karlovac: Naklada Daggk.
- Castells, Manuel. 2000. Uspón umreženog društva. Zagreb: Goldenmarketing.
- Čaldarović, Ognjen. 1989. Društvena dioba prostora. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatsk
- Čapo Žmegač, Jasna; Zrnić Gulin, Valentina, ur. 2010. *Mjesto, nemjesto: interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Gaiger Zeman, Marija. Zeman, Zdenko. 2010. Uvod u sociologiju (održivih) zajednica. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Galić, Branko. Krekman, Stjepan. Ladenka, Marko. Perak Branko, ur. 2003. *Monografija Ivankova*. Ivankovo: Općina Ivankovo.
- Gallent, Nick. Tewdwr Jones, Mark. 2001. „Second Homes and the UK Planning System“. *Planning Practice and Research* 16 (1): 59-69.
- Hall, Michael Colin. Müller, Kramer Dieter. 2004. „Introduction: Second Homes, Curse or Blessing? Revisited“. U *Tourism, Mobility and Second Home: Between Elite Landscape and Common Ground*. M. C. Hall. D. K. Muller, ur. Clevedon: Channel View Publications, str. 3-14.
- Huysen, Andreas. 2000. „Present, Past Media, Politics, Amnesia“. *Public Culture*, 12 (1): 21-38.
- Johnston, Ron. Pratt Geraldine. Derek, Gregory. Watts, Michael, ur. 2000. *The Dictionary of Human Geography*. Oxford: Blackwell.
- Lefebvre, Henry. 1959. Dijalektički materijalizam: Kritika svakidašnjeg života. Zagreb: Naprijed.
- Lukić, Aleksandar. 2010. „O teorijskim pristupima ruralnom području. Hrvatske“. *Geografski glasnik* 72/2: 49-75.
- Miletić, Geran Marko. 2011. U potrazi za drugim prostorom: sociologijski aspekti sekundarnog stanovanja u Hrvatskoj. Zagreb: Institut društvenih znanosti.
- Mišetić, Anka. 2006. „Koncept povezanosti s mjestom i sekundarno stanovanje“. *Društvena istraživanja* 15/1-2: 27-42.
- Opačić, Vuk Tvrtko. 2009. „Recent characteristics of the second home phenomenon in the Croatian littoral“. *Hrvatski geografski glasnik* 71/1: 33-66.
- Pintarić, Neda. 2005. „Emotivan odnos prema prostoru u kojemu živimo: jezična slika doma u hrvatskom, poljskom i ruskom jeziku“. *Rasprave instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 31: 227-248.
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001., Državni zavod za statistiku, Zagreb, CD, lipanj 2002.

- Rogić, Ivan. 1990. Stanovati i biti. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
- Rogić Nehajev, Ivan. Mišetić, Anka. Zimmermann, Ratimir, ur. 2006. *Kuća pokraj mora: povremeno stanovanje na hrvatskoj obali*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Salvesen, David. 2002. *The Making of Place*. [http:// www.matr.net/article-4108.html](http://www.matr.net/article-4108.html) (10.7.2012).
- Šušteršič, Stipe. 1988. Sociologija sela II . Zagreb: Školska knjiga.
- Šušteršič, Stipe. 2005. „Slobodno vrijeme u seoskoj sredini“. *Sociologija sela* 43/170: 899-930.
- Wiborg, Agnete. 2004. „Place, Nature and Migration: Students' Attachment to their Rural Home Places“. *Sociologia Ruralis* 44/ 4: 416-432.
- Williams, Allan. King, Russel. Warnes, Tony. 2004. „British Second Home in Southern Europe: Shifting Nodes in the Scapes and Flows of Migration and Tourism“. U *Tourism, Mobility and Second Home: Between Elite Landscape and Common Ground*. M. C. Hall. D. K. Müller, ur. Clevedon: Channel View Publications, str. 97-112.
- Župančić, Milan. 2005. „Infrastrukturna opremljenost hrvatskih seoskih naselja“. *Sociologija sela* 169/3: 617-657.
- Žutinić, Durdica. Kovačić, Damir. 2010. „Percepcija kvalitete življenja i namjera o odlasku iz seoskih sredina“. *Društvena istraživanja* 19/1-2: 137-159.